

Praca z rodziną biologiczną dziecka umieszczonego w pieczy zastępczej czynnikiem optymalizującym reintegrację rodziny

STRESZCZENIE

CEL NAUKOWY: Celem artykułu jest próba syntetycznego przedstawienia obszarów problemowych i zagadnień, które dotyczą pracy z rodziną biologiczną dziecka umieszczonego w pieczy zastępczej, a także ukazanie tego zadania jako aktualnej i pilnej potrzeby społecznej.

PROBLEM I METODY BADAWCZE: Pytanie problemowe sformułowano następująco: jakie zagadnienia uwzględniane są w pedagogicznym namyśle nad znaczeniem pracy z rodziną biologiczną dziecka umieszczonego w pieczy zastępczej? W artykule podjęto próbę ukazania konieczności intensyfikacji i optymalizacji tego procesu. Zastosowano metodę analizy literatury oraz selekcji treści w celu uzyskania syntezy omawianych zagadnień.

PROCES WYWODU: Realizacja założonego celu oraz odpowiedź na sformułowane pytanie problemowe ujęta jest w procesie wyvodu, na który składa się: wprowadzenie w zagadnienie poprzez analizę podstawowych założeń systemu pomocy dziecku i rodzinie, zaprezentowanie istoty kontaktu dziecka umieszczonego w pieczy zastępczej z rodziną biologiczną dla procesu reintegracji rodziny.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: Refleksja nad podjętą problematyką wskazuje na wieloaspektowość przedstawionego obszaru. Wyniki przywoływanych danych wskazują, że system pieczy zastępczej nie zapewnia dzieciom w oczekiwanym stopniu zakładanego w ustawie stabilnego środowiska wychowawczego. Wbrew przyjętym założeniom, niezadowolający odsetek dzieci, które trafiły do pieczy zastępczej, ma możliwość trwałego wyjścia z systemu przed osiągnięciem pełnoletniości.

WNIOSKI, INNOWACJE, REKOMENDACJE: Dostrzeżono pilną potrzebę przygotowania optymalnych modeli wsparcia rodzin, których dzieci przebywają w pieczy zastępczej. W obliczu nowych wyzwań edukacyjnych koniecznością wydaje się także podjęcie niezbędnych starań w kierunku rozwoju wiedzy, umiejętności i kompetencji nie tylko pracowników socjalnych, ale również studentów pedagogiki i kierunków nauczycielskich, którzy winni zostać przygotowani do podejmowania niezbędnych działań w pracy z rodziną biologiczną oraz dzieckiem umieszczonym w pieczy zastępczej.

→ **SŁOWA KLUCZOWE:** **DZIECKO, RODZINA BIOLOGICZNA, PIECZA ZASTĘPCZA, REINTEGRACJA RODZINY**

Sugerowane cytowanie: Pietruszka, L. (2019). Praca z rodziną biologiczną dziecka umieszczonego w pieczy zastępczej czynnikiem optymalizującym reintegrację rodziny. *Horyzonty Wychowania*, 18(47), 117-128. DOI: 10.35765/HW.2019.1847.09.

ABSTRACT

Work with the Biological Family of a Child Placed in Foster Care as a Factor Optimising Family Reintegration

RESEARCH OBJECTIVE: The objective of the article is to attempt to synthetically present problem areas and issues related to work with the biological family of a child placed in a foster care institution, and to present this task as a current and urgent social need.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: The problem question was posed as follows: what issues are taken into account in the pedagogical reflection on the importance of working with the biological family of a child placed in foster care? The article attempts to demonstrate the need to intensify and optimise this process. The method of literature analysis and content selection was used to obtain a synthesis of the discussed issues.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: The realisation of the assumed goal and the answer to the formulated problem question is included in the conclusion process, which consists of: introducing the issue by analysing the basic assumptions of the child and family support system, and presenting the essence of the contact of the child placed in foster care with the biological family for the family reintegration process.

RESEARCH RESULTS: Reflection on the addressed issues indicates the multifaceted nature of the presented area. The results of the data the article refers to indicate that the foster care system does not provide children with the expected degree of stable educational environment assumed in the legislation. Contrary to the adopted assumptions, only an unsatisfactory percentage of children who were placed in foster care are able to permanently leave the system before coming of age.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS, AND RECOMMENDATIONS: An urgent need was observed to prepare optimal models of support for families whose children are in foster care. In the face of new educational challenges, it also seems necessary to undertake the indispensable efforts towards the development of knowledge, skills and competences not only of social workers, but also of students of pedagogy and teaching degrees who should be prepared to undertake the necessary activities in working with the biological family and the child placed in foster care.

→ **KEYWORDS:** **CHILD, BIOLOGICAL FAMILY, FOSTER CARE, FAMILY REINTEGRATION**

W dyskursie społecznym, na przestrzeni ostatnich lat, coraz więcej uwagi poświęca się sprawom dotyczącym dzieci. Wśród nich szczególnie często pojawiają się kwestie związane z „dobrem dziecka”, jego „prawami”, a także „wsparciem rodziny”. Mimo wzmożonego zainteresowania liczba dzieci oczekujących na pomoc i wsparcie państwa oraz instytucji mających na celu zapobieganie sytuacjom, w których bezbronne dziecko ponosi konsekwencje występowania dysfunkcji w swojej rodzinie, wcale nie maleje.

Zgodnie z obowiązującymi regulacjami prawnymi zapewnienie dziecku możliwości wychowywania się w rodzinie biologicznej jest zadaniem władz publicznych i jednocześnie naturalnym prawem każdego człowieka. Gdy natomiast nie jest to możliwe ze względu na dysfunkcję czy wręcz patologię środowiska rodzinnego, należy zapewnić mu opiekę w środowisku zastępczym.

Zasadniczym celem niniejszego artykułu jest ukazanie doniosłej roli rodziny biologicznej dziecka umieszczonego w pieczy zastępczej oraz konieczności intensyfikacji pracy z rodziną biologiczną, która jest najlepszym i niezastępowalnym środowiskiem wychowawczym. Celem autorki jest udzielenie odpowiedzi na główne pytanie – jaka jest optymalna ścieżka pracy z rodziną biologiczną dziecka? By to uczynić, zastosowano metodę analizy literatury oraz selekcji treści w celu uzyskania syntezy omawianych zagadnień i odpowiedzi na postawiony problem.

1. Podstawowe założenia systemu pomocy dziecku i rodzinie

Podstawą systemu opieki jest prawo, którego podwalinę stanowi idea partnerstwa z rodzicami, świadomej konieczności wspierania rodzin, ale także kwestia potrzeb i możliwości profesjonalistów pracujących z dziećmi. Fundamentalna jest także troska o zapewnienie dzieciom i młodzieży wysokiej jakości opieki zastępczej, która zwiększać będzie szanse na jej pozytywne wyniki (Colton, 2001, s. 181).

Na uwagę zasługuje fakt, że ustawodawstwo polskie w zdecydowanie zwiększonym stopniu koncentruje się na egzekwowaniu realizacji praw dziecka oraz jego ochronie. Zapisy Ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej z dnia 9 czerwca 2011 r. jasno wskazują, iż rodzina jest podstawową komórką społeczeństwa oraz naturalnym środowiskiem rozwoju i dobra wszystkich jej członków, a w szczególności dzieci. Dotyczą one jednocześnie tworzenia optymalnego systemu pomocy rodzinie. Wydaje się zatem, że głównym celem ustawy jest zapewnienie dziecku takich warunków, które umożliwią mu pozostanie w rodzinie biologicznej. W sytuacjach, w których nie będzie to możliwe, ustawa przewiduje rozwinięcie systemu pieczy zastępczej przez rodzinną pieczę zastępczą i instytucjonalną (Błażejewska, 2014, s. 168). Rozwiązanie to podkreśla artykuł 4 wspomnianej ustawy, zgodnie z którym należy mieć na względzie podmiotowość dziecka i rodziny oraz prawo dziecka do: 1) wychowania w rodzinie, a w razie konieczności wychowywania dziecka poza rodziną – do opieki i wychowania w rodzinnych formach pieczy zastępczej, jeśli jest to zgodne z dobrem dziecka; 2) powrotu do rodziny; 3) utrzymywania osobistych kontaktów z rodzicami, z wyjątkiem przypadków, w których sąd ich zakazał.

Zgodnie natomiast z treścią art. 72 ust. 2 Konstytucji RP dziecko, które jest pozbawione opieki rodzicielskiej, ma prawo do opieki oraz pomocy władz publicznych. Zapewnienie dzieciom możliwości wychowywania się poza rodziną powinno jednak występować dopiero po wyczerpaniu możliwości udzielenia im pomocy w rodzinie naturalnej. Podobne zapewnienie otrzymują także rodziny przeżywające trudności w wypełnianiu

funkcji opiekuńczo-wychowawczych, które mogą liczyć na wsparcie polegające w szczególności na: analizie sytuacji rodziny oraz przyczyn kryzysu; wzmocnieniu roli i funkcji rodziny; rozwijaniu umiejętności opiekuńczo-wychowawczych; przeciwdziałaniu marginalizacji i degradacji społecznej rodziny oraz dążeniu do jej reintegracji. Jeżeli jednak działania nie zostaną podjęte w odpowiednim czasie, koniecznością staje się często odseparowanie dzieci od swoich rodziców.

Sytuację tę – mimo oczywistej, nierzadko trudnej specyfiki – postrzegać należy także jako swego rodzaju szansę. Zarówno dla dziecka, które przebywając w rodzinnej pieczy zastępczej, uczy się prawidłowych zachowań społecznych, budowania pozytywnych relacji, jak również dla jego rodziców, dając im możliwość poprawy sytuacji w domu rodzinnym. Ten swego rodzaju „sprawdzian”, któremu poddani są rodzice biologiczni, jest czasem na uświadomienie własnych błędów czy dobrowolne poddanie się terapii, leczeniu (Stelmaszuk, 1998, s. 108).

Umieszczenie dzieci w placówce często okazuje się jedynym rozwiązaniem zabezpieczającym ich dobro, choć nie powinno być jednocześnie ostatnim etapem interwencji w rozwiązywaniu trudnej sytuacji rodziny. By powrót dziecka do rodziny biologicznej był możliwy, niezbędna jest zmiana funkcjonowania rodziców oraz wyeliminowanie przyczyny, dla której została podjęta decyzja o odebraniu dziecka. Bez odpowiedniego wsparcia z zewnątrz dla wielu rodziców zadanie to nie jest wykonalne. Praca z rodzicami biologicznymi wymaga intensywnego kontaktu z osobą pomagającą oraz budowania sieci oparcia społecznego. Wspieranie rodziny prowadzone jest w formie pracy z rodziną oraz pomocy w opiece i wychowaniu dziecka.

Regulacje prawne zawarte w ustawie o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej odwołują się w swej warstwie aksjologicznej do zasad przyjętych w Konstytucji RP oraz do innych, takich jak: zasada pomocniczości, autonomii i prymatu rodziny, poszanowania praw dziecka do życia w rodzinie, personalizmu czy stałości opieki (Kaczmarek, 2011, s. 12).

Rozwiązania prawne systemu pomocy dziecku i rodzinie opierają się przede wszystkim na zasadzie pomocniczości (Pietruszka, 2016, s. 105-122). Jest ona także podstawą aksjologiczną Konwencji o prawach dziecka, która w preambule odwołuje się do niej:

(...) rodzina jako podstawowa komórka społeczeństwa oraz naturalne środowisko rozwoju i dobra wszystkich jej członków, a w szczególności dzieci, powinna być otoczona niezbędną ochroną oraz wsparciem, aby mogła w pełnym zakresie wypełniać swoje obowiązki w społeczeństwie (Konwencja o prawach dziecka, Dz.U. 1991 r., Nr 120, poz. 526).

Warto zwrócić przy tym uwagę, że punktem wyjścia jest troska o rodzinę, a nie o dziecko. Poprawa sytuacji rodziny jest drogą prowadzącą do poprawy sytuacji dziecka.

Zgodnie z zasadą pomocniczości należy działać nie tyle dla osoby czy na jej rzecz, ile przede wszystkim razem z nią, wspierać ją w tym, czego sama nie jest w stanie osiągnąć, aby po jakimś czasie już nie potrzebowała pomocy. Co więcej, do niesienia pomocy jednostce znajdującej się w złej sytuacji życiowej zobowiązana jest w pierwszej kolejności ona sama i jej rodzina. Dopiero w następnej, środowisko lokalne, a w ostateczności

państwo. W sytuacji rodziny, która własnymi siłami potrafi realizować przypisane jej funkcje, inne struktury społeczności powinny uszanować jej autonomię. Kiedy natomiast rodzina nie jest w stanie tym zadaniom podolać, obowiązek pomocy spoczywa na właściwych służbach publicznych i stanowi tzw. subsydiarne towarzyszenie. Pomoc ta winna być jednak realizowana z uwzględnieniem aktywności i woli samych zainteresowanych – dopomagać, a nie zastępować (Kaczmarek, 2011, s. 13).

Zasadę drugą – prymatu rodziny – odnajdujemy w przypisach Kodeksu Rodzinnego i opiekuńczego – art. 87-113 oraz 145-177. Oddają ją także słowa Karty Praw Rodziny: „rodzice, ponieważ dali życie dzieciom, mają pierwotne, niezbywalne prawo i pierwszeństwo do wychowania potomstwa i dlatego muszą być uznani za pierwszych i głównych jego wychowawców” (Karta Praw Rodziny – dokument Stolicy Apostolskiej z 1982 r. – art. 5).

Zasada trzecia – autonomii rodziny – wynika z przyjęcia założenia prymatu rodziny w wychowaniu dzieci. Należy ją zatem wspierać i dopóki nie ma konieczności, nie ingerować w jej życie, ale otoczyć opieką prawną. Zasada ta przejawia się w przestrzeganiu ochrony prawnej życia rodzinnego, czci i dobrego imienia oraz w prawie do decydowania o swoim życiu prywatnym (Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, Dz. U. 1997 r. Nr 78, poz. 483).

Z poprzednich trzech wynika niejako czwarta – zasada poszanowania praw dziecka do życia w rodzinie. Artykuł 9 ust.1 Konwencji o prawach dziecka uznaje, że ingerencja w pieczę rodzicielską jest sytuacją wyjątkową i stosowaną tylko wówczas, gdy jest to konieczne. Konwencja uwypukla także prawo dziecka odseparowanego od jednego lub obojga rodziców do utrzymywania regularnych stosunków osobistych i bezpośrednich kontaktów z obojgiem rodziców, z wyjątkiem przypadków, gdy jest to sprzeczne z najlepiej pojętym interesem dziecka (art. 9, ust. 3).

Prawo to zakłada przede wszystkim:

- uznanie przez wszystkich podmiotowości dziecka w wymiarze zarówno prawnym, jak i praktycznym;
- istnienie obowiązków rodziców względem dziecka;
- zobowiązanie państwa, by w drodze odpowiedniego ustawodawstwa, w realizacji prorodzinnej polityki prawnej, społecznej i gospodarczej stwarzało warunki do urzeczywistnienia prawa dziecka do wychowania w rodzinie (Kaczmarek, 2011, s. 15).

Istotną zasadą, na której oparty został system pomocy dziecku i rodzinie, jest zasada personalizmu, zakładająca prawo do kształtowania swych własnych poglądów, swobodnego wyrażania własnych poglądów we wszystkich sprawach dotyczących dziecka, przyjmowania go z należyłą wagą, stosownie do wieku oraz jego dojrzałości, a także

możliwość wypowiedzania się w każdym postępowaniu sądowym i administracyjnym, dotyczącym dziecka, bezpośrednio lub za pośrednictwem przedstawiciela (Konwencja o prawach dziecka, Dz. U. 1991 r., Nr 120, poz. 526, art. 12, ust. 1 i 2).

Zasada planowania stałości opieki rozumiana jest jako zobowiązanie do podjęcia, w możliwie najkrótszym czasie, wiążących decyzji dotyczących przyszłości dziecka. To

zobowiązanie do zapobiegania umieszczaniu dziecka poza rodziną oraz do skrócenia jego pobytu w pieczy zastępczej, z optymalnym do sytuacji rozeznaniem możliwości powrotu dziecka do rodziny naturalnej lub określenia najlepszej formy opieki zastępczej (preferencja dla rodzinnych form). Zasada planowania stałości opieki wyrażona jest poprzez przygotowanie i konsekwentne realizowanie planu pomocy dziecku. Planowanie stałości opieki to także okresowa ocena sytuacji dziecka w rodzinnych formach opieki dokonywana w miarę potrzeb (Kaczmarek, 2011, s. 18), jednak w przypadku dziecka poniżej 3 lat nie rzadziej niż co 3 miesiące, w przypadku starszych dzieci nie rzadziej niż co 6 miesięcy, przez organizatora rodzinnej pieczy zastępczej (art. 131 ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej).

By jednak powrót dziecka do rodziny był możliwy, konieczne jest podjęcie konkretnych działań ukierunkowanych na odbudowę relacji rodzinnych. W procesie tym niezwykle ważną rolę odgrywa kontakt dziecka umieszczonego w pieczy zastępczej z rodzicami biologicznymi.

2. O potrzebie kontaktu dziecka umieszczonego w pieczy zastępczej z rodziną biologiczną

Utrzymywanie kontaktów z rodzicami biologicznymi dziecka przebywającego w rodzinie zastępczej można postrzegać jako szansę na głębsze poznanie dziecka i jego sytuacji osobistej. Jest też okazją dla rodziny biologicznej do odbudowania relacji z dzieckiem i reintegracji rodziny, choć niekiedy niesie ze sobą różne przeszkody. Istnieją bowiem sytuacje, w których dzieci są oszukiwane przez własnych rodziców, często niedotrzymujących składanych obietnic. Zdarzają się również donosy i skargi od rodziców biologicznych kierowane pod adresem rodziców zastępczych (Błażejewska, 2014, s. 172).

Kodeks rodzinny i opiekuńczy (art. 113) gwarantuje, że niezależnie od władzy rodzicielskiej rodzice oraz ich dziecko mają prawo i obowiązek utrzymywania ze sobą kontaktów. Obejmują one w szczególności przebywanie z dzieckiem (odwiedziny, spotkania, zabieranie dziecka poza miejsce jego stałego pobytu), a także utrzymywanie korespondencji, korzystanie z innych środków porozumiewania się na odległość, w tym ze środków komunikacji elektronicznej.

Zgodnie z tą regulacją, samo pozbawienie lub ograniczenie władzy rodzicielskiej nie jest równoznaczne z pozbawieniem rodziców prawa do kontaktów z dzieckiem – styczeń z dzieckiem nie jest atrybutem władzy rodzicielskiej. W związku z tym nawet w przypadku, kiedy rodzice zostali pozbawieni władzy, mają prawo do utrzymywania kontaktów z dzieckiem, i co ważne – jest to ich obowiązek. Warto też dodać, że jeśli rodzice dziecka umieszczonego w środowisku zastępczym nie kontaktują się z nim, to nie wykonują swego obowiązku względem dziecka, a sąd na podstawie przepisu art. 111 §1 może pozbawić ich władzy rodzicielskiej.

Istnieje zatem specyficzna sytuacja, gdy dziecko funkcjonuje w dwóch rodzinach – mieszka i wychowuje się w rodzinie zastępczej, a jednocześnie istnieje więź prawna

i kontakty z rodzicami biologicznymi. Trudny charakter sytuacji potęguje fakt, że rodzice biologiczni zarządzają majątkiem dziecka i są jego przedstawicielami ustawowymi, ponieważ piecza zastępcza nie obejmuje tak szerokiego spektrum uprawnień. Składa się na nią jedynie bieżąca opieka, wychowanie i reprezentowanie dziecka w dochodzeniu środków na utrzymanie. Znaczący jest zatem brak możliwości reprezentowania dziecka w pozostałych sprawach czy chociażby podejmowania ważnych decyzji dotyczących jego osoby (Stasiak, 2007, s. 8). W każdym tego typu przypadku rodzice zastępczy muszą się kontaktować z rodzicami biologicznymi, aby uzyskać od nich pisemną zgodę w sprawach dotyczących dziecka. Z jednej więc strony rodzice zastępczy czuwają nad zdrowiem, wypełnianiem przez dziecko obowiązku szkolnego, z drugiej strony natomiast to od rodziców biologicznych zależy podejmowanie najważniejszych decyzji. Do takiej sytuacji dochodzi wówczas, kiedy rodzice biologiczni mają jedynie ograniczoną władzę rodzicielską i nadal reprezentują dziecko w wielu sprawach (np. muszą wyrazić zgodę na udział w zajęciach pozalekcyjnych i lekcjach religii czy na zabiegi lekarskie), gdyż rodzice zastępczy nie mają takich praw (Wosik-Kawala, 2015, s. 284).

Umożliwienie wzajemnych kontaktów tak częstych, jak to możliwe, stanowi swoistą próbę, podczas której obie strony mają możliwość ustalenia nowych, bardziej konstruktywnych relacji. Te kontakty między rodzicami i dziećmi umieszczonymi poza domem służą zarówno umacnianiu więzi, usprawnianiu umiejętności rodzicielskich (niekiedy ich nabyciu), jak i przygotowaniu rodziców i dzieci do ponownego bycia razem, ale na nowych warunkach (Trubiłowicz, Szczygielska, Skwarka-Buzała i Langer-Fyda, 2017, s. 29). Otwarcie się na kontakt z rodzicami biologicznymi jest szansą dla dziecka na zrozumienie swojej osobowości i projektowanie własnej tożsamości bez poczucia żalu. Kontakty dziecka z rodzicami są jego naturalną potrzebą emocjonalną, której zaspokojenie jest warunkiem jego prawidłowego rozwoju i ma szczególne znaczenie zarówno dla dziecka, jak i dla procesu odbudowywania wzajemnych relacji.

Zapisy Kodeksu Rodzinnego i Opiekuńczego stanowią swego rodzaju gwarancję prawną działań zorientowanych na wspieranie rodziny, które są aktualnie wskazywane jako główny element polityki społecznej w zakresie prorodzinnej opieki nad dzieckiem. Pojęcie reintegracji rodziny, będącej celem podejmowanych działań, oznacza

planowy proces odbudowywania więzi w rodzinach, w których na skutek kryzysu więzi te zostały zerwane lub nadwerżone – od udzielenia informacji, nawiązania i podtrzymywania kontaktu, do faktycznego powrotu dziecka do rodziny biologicznej (Stelmaszuk, 1998, s. 108).

Reintegracja odwołuje się do kompetencji całej rodziny, wykorzystuje potencjał i siły wszystkich jej członków. Podobnie patrzeć należy na korzyści, które odczuwalne są dla każdej osoby, stąd też wszyscy członkowie rodziny winni być aktywnymi uczestnikami procesu reintegracji. Także osoby znaczące dla wspólnoty rodzinnej winny być traktowane jako partnerzy w procesie pomagania. Szanse na reintegrację rodziny wzrastają, gdy podejmuje się natychmiastową pracę z rodziną naturalną. O największych możemy mówić wtedy, kiedy kryzys w rodzinie będący powodem umieszczenia dziecka

w placówce nie przyjął jeszcze postaci trwałej zmiany, a rodzina nie zdążyła się pogodzić ze stratą dziecka. Analizy wskazują, że im krótszy jest czas pomiędzy objęciem dziecka pieczą zastępczą a rozpoczęciem reintegracji, tym większe są szanse na jej pozytywny przebieg (Trubiłowicz i in., 2017, s. 28).

W sytuacji umieszczenia dziecka poza środowiskiem rodzinnym reintegracja powinna być planowana najwcześniej jak to tylko możliwe. Jest ona procesem odbywającym się na różnych poziomach, a optymalny wynik stanowi całkowite przywrócenie dziecka rodzinie. Obowiązek podtrzymywania kontaktu nie dotyczy jednak sytuacji, gdy więzi dziecka z rodziną już dawno wygasły, gdyż ich odbudowywanie na siłę mogłoby się okazać niekorzystne dla jego rozwoju. W związku z tym żadne przepisy nie regulują tej kwestii i należałoby rozpatrzyć każdą sytuację indywidualnie.

3. Plan pracy z rodziną biologiczną jako podstawowe narzędzie aktywizujące

Przyjęcie za nadrzędne wartości aksjologicznych ujawniających się w zasadach prymatu rodziny czy pomocniczości nakłada na opiekunów oraz instytucje pieczy zastępczej wiele obowiązków, m.in.:

- uzgadniania istotnych decyzji o dziecku z nim samym oraz z rodzicami;
- współpracy ze środowiskiem na rzecz reintegracji rodziny;
- pracy z rodziną na rzecz jej reintegracji;
- poszanowania i podtrzymywania emocjonalnych więzi łączących dziecko z rodziną (Kaczmarek, 2011, s. 19).

Przy przyjęciu za bezdyskusyjne, iż środowisko rodzinne jest najlepszym dla rozwoju dziecka, jedynym miejscem, gdzie może ono nabywać takich doświadczeń emocjonalnych i społecznych, które stymulują prawidłowe kształtowanie się jego osobowości, pojawia się postulat pracy z rodziną w kierunku jej reintegracji. Pracy, która będzie umożliwiać bezpieczny powrót dziecka do domu rodzinnego lub chociażby prawidłowe i systematyczne kontakty z rodzicami.

Proces wsparcia i pracy z rodziną, która ma trudności w prawidłowej opiece nad dzieckiem, przebiega w kilku etapach. Na pracę tę składa się:

1. Ocena sytuacji rodziny – diagnoza.
2. Opracowanie planu pracy z rodziną oraz realizacja zadań, które mają na celu poprawę aktywności rodziny (szczególnie w obszarze ekonomiczno-socjalnym, opiekuńczo-wychowawczym).
3. Systematyczna ewaluacja działań i ponowna ocena sytuacji rodziny.

Pierwszym krokiem jest diagnoza problemów doświadczanych przez rodzinę, z jednoczesnym uwzględnieniem jej zasobów, najlepiej dla każdego członka rodziny oddzielnie. Przy konstruowaniu planu reintegracji należy bowiem wziąć pod uwagę diagnozę aktualnej sytuacji rodziny i jej najbliższego środowiska. Powinna ona ujmować różne płaszczyzny jej funkcjonowania, określić potencjał, jaki rodzina może wykorzystać, aby przezwyciężyć

sytuację kryzysową. W analizie środowiska rodzinnego trzeba odszukać mocne strony poszczególnych członków rodziny, tak aby móc się oprzeć na pozytywnych, a nie na destrukcyjnych elementach (Trubiłowicz i in., 2017, s. 29). Stosowana dla potrzeb diagnozy jest np. technika analityczna SWOT, która polega na posegregowaniu posiadanych informacji o danej rodzinie na cztery grupy (cztery kategorie czynników strategicznych): S (Strengths) – mocne strony: wszystko to, co stanowi atut, przewagę, zaletę analizowanego podmiotu; W (Weaknesses) – słabe strony: wszystko to, co stanowi słabość, barierę, wadę analizowanego podmiotu; O (Opportunities) – szanse: wszystko to, co tkwi w najbliższym środowisku i stwarza dla analizowanego podmiotu szansę korzystnej zmiany; T (Threats) – zagrożenia: wszystko to, co pochodzi ze środowiska rodziny i stwarza niebezpieczeństwo zmiany niekorzystnej. Najważniejszym narzędziem diagnozy sytuacji w rodzinie jest wywiad. Szczególnie ważny, z uwagi na budowanie przymierza pomiędzy rodziną a pracownikiem służb społecznych, jest pierwszy wywiad w rodzinie – dostosowany do stylu rodziny, prowadzony w klimacie wsparcia. Tematyka pierwszego wywiadu uwzględnia przede wszystkim specyfikę rodziny, jednak zawsze powinien on zawierać najważniejsze pytania: Jaka jest struktura rodziny (kto ją tworzy, jak dzielone są role, jakie są relacje wewnątrzrodzinne, styl komunikacji)? Czego dotyczy problem rodziny? Jak jest historia tego problemu? Jakie są jego następstwa dla poszczególnych członków rodziny? Jaka jest motywacja do zmiany u poszczególnych osób tworzących środowisko rodzinne? (Stierlin, Rucker-Embsden, Wetzel i Wirshing, 1999, s. 60-101). Najczęstsze trudności pojawiające się w rodzinach, w których dzieci nie mają właściwych warunków rozwoju, można spróbować sprowadzić do kilku kategorii. Wiążemy je z trzema rodzajami sieroctwa: sieroctwo naturalne (biologiczne) – spowodowane utratą rodziców na skutek ich śmierci, sieroctwo emocjonalne (duchowe) – wynikające z zaburzonych relacji lub z braku więzi emocjonalnych między członkami rodziny, oraz sieroctwo społeczne, będące skutkiem niewłaściwego realizowania funkcji, jakie przypisuje się środowisku rodzinnemu.

Na podstawie rzetelnej diagnozy opracowuje się plan pracy z dzieckiem i jego rodziną. Głównym jego celem jest wyposażenie rodziców w wiedzę i umiejętności wychowawcze, podjęcie prób uzdrowienia sytuacji w rodzinie niewygodnej pod względem opiekuńczym i wychowawczym, pomoc w wydzwignięciu się z kryzysu i w ponownym przyjęciu dziecka do rodziny (Trubiłowicz i in., 2017, s. 29). Sposób budowania planu działań ma być odpowiedzią na diagnozę konkretnej sytuacji. Co ważne, indywidualny plan powinien zostać zaakceptowany przez wszystkich członków rodziny oraz mieć formę pisemną. Zaleca się, aby był to kontrakt socjalny zawarty pomiędzy pracownikiem socjalnym a klientem. Stanowi on bowiem podstawowe narzędzie stosowane w aktywnym podejściu do osób i rodzin potrzebujących pomocy. Jego efektywność zwiększa powiązanie z warunkowaniem pomocy materialnej. Podczas realizacji planu działania korzystne jest stosowanie zasady małych kroków. W praktyce polega to na wyznaczeniu – np. w ramach kontraktu socjalnego – łatwych do realizacji, krótkoterminowych celów, ustalaniu krótkich terminów realizacji, rozliczeniu z działań i planowaniu kolejnych.

Trzecim etapem jest ponowna ocena sytuacji rodziny. Kiedy rodzice są na tyle zmotywowani, by dokonać zmian w życiu swoim i rodzinie, proces ten będzie – przy wsparciu

różnych specjalistów, takich jak pracownicy socjalni, asystenci rodziny, kuratorzy, psychologowie, pedagodzy, psychoterapeuci – prowadził do poprawy funkcjonowania rodziny. Kiedy jednak plan pracy nie kończy się zgodnie z przyjętymi założeniami i nie jest zrealizowany tak, by skutecznie poprawić sytuację rodziny, konieczne jest umieszczenie dziecka w pieczy zastępczej. Krok ten nie wstrzymuje zaangażowania i troski o rodzinę biologiczną. Rozpoczyna się bowiem drugi etap wsparcia, oparty na realizacji na nowo utworzonego planu pracy z rodziną, w której w danej chwili nie ma dziecka. Możemy zatem stwierdzić, że praca z rodziną biologiczną to opis dwukrotnego przemierzania tej samej drogi. Oczywiście różnią się faktem pobytu dziecka w rodzinie biologicznej lub zastępczej. Schemat ten możemy określić dwiema fazami życia w kryzysie rodzicielskim: 1) Faza pracy z rodziną, kiedy dziecko jeszcze w niej przebywa; oraz 2) Faza pracy z rodziną, podczas gdy dziecko przebywa już w pieczy zastępczej. W drugiej fazie system rodzinny dziecka powiększa się o osoby opiekujące się nim w ramach pieczy zastępczej, problemy rodziców biologicznych zaś pozostają najczęściej takie same (Trubiłowicz i in., 2017, s. 7).

Zamiast zakończenia

Z danych GUS (Rodzinna piecza zastępcza w 2017 r.) wynika, że system pieczy zastępczej nie zapewnia dzieciom w zadowalającym stopniu zakładanego w ustawie stabilnego środowiska wychowawczego, a przyjęta hierarchia celów: powrót do rodziny biologicznej – adopcja – opieka i wychowanie w środowisku zastępczym – nie jest osiągnięta. Wbrew założeniom ustawodawcy pobyt w pieczy w większości przypadków ma charakter stały. Niezadowalający odsetek dzieci ma możliwość trwałego wyjścia z systemu przed osiągnięciem pełnoletniości.

Przedłużający się pobyt dziecka w pieczy zastępczej często utrudnia jego powrót do rodziny biologicznej albo zmniejsza szanse na adopcję. Zauważyć również należy, że rodzice zastępczy nie są opiekunami prawnymi i nie mogą reprezentować dziecka przed różnymi instytucjami. Prawnymi opiekunami nadal pozostają rodzice biologiczni. Utrudnia to sprawne działanie w istotnych sprawach, np. w sytuacji, gdy dziecko umieszczone w pieczy wymaga diagnozy medycznej czy specjalistycznego leczenia.

W kontekście potrzeby zapewnienia dzieciom stabilnego środowiska wychowawczego wskazano m.in. na celowość nowelizacji ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej poprzez: obowiązkowe wsparcie asystenta rodziny dla rodzin biologicznych dzieci umieszczonych w pieczy zastępczej; skrócenie terminu 18 miesięcy, po którym organizator pieczy zastępczej, w przypadku, gdy nie ustały przyczyny umieszczenia dziecka w pieczy zastępczej, występuje do sądu z wnioskiem o wszczęcie postępowania o uregulowanie sytuacji prawnej dziecka (NIK o działaniach powiatów na rzecz tworzenia i wsparcia rodzin zastępczych). Zasadne winno się stać także podjęcie działań na rzecz zapewnienia bezpiecznych warunków spotkań dzieci z rodzicami biologicznymi oraz zatrudnienia odpowiedniej liczby koordynatorów pieczy zastępczej.

Podjęcie intensywnej i opierającej się na optymalnie przygotowanej diagnozie pracy z rodziną biologiczną wychowanka przynosi efekty w postaci utrzymywania bliskich kontaktów dzieci z rodzinami, a także powrotów do domów. Z przywoływanych danych wynika, że nie są to masowe powroty. Jeżeli bowiem proces dysfunkcji czy patologii rodziny trwa wiele lat, trudno oczekiwać, że jej reintegracja nastąpi szybko. Praca z rodziną dysfunkcyjną to bardzo długi i wieloaspektowy proces, który wymaga współpracy wielu instytucji i specjalistów, nade wszystko jednak dobrej woli rodziny, której dziecko zostało odebrane i umieszczone w pieczy zastępczej. Choć zadanie to nie wydaje się proste, przepisy jednoznacznie wskazują, że podstawowym założeniem systemu opieki jest reguła troski o dobro dziecka, poszanowanie jego woli oraz prymat rodziców w kwestii wychowania dziecka zgodnie z zasadą pomocniczości, która implikuje działalność ukierunkowaną na pomoc, a nie zastępowanie rodziny.

Podsumowując, problematyka rodzin biologicznych dzieci przebywających w pieczy zastępczej jest obszarem, który należy potraktować jako pilne zadanie społeczne domagające się nieustannej troski. Potrzeba refleksji teoretycznej i badań w celu tworzenia modeli optymalnej pomocy rodzinie, także poprzez sieć wsparcia lokalnego oraz poszukiwanie uniwersalnych rozwiązań. Warto przy tym jednak podkreślić, iż wymagane jest jednocześnie projektowanie konkretnych działań dla konkretnej rodziny, która odznacza się swoją specyfiką, posiada wyróżniający ją potencjał, szanse i zagrożenia jej dotyczące. Za szczególnie ważną należy uznać problematykę rzetelnego, profesjonalnego przygotowania pracowników służb społecznych, na których głównie powinna spoczywać odpowiedzialność za koordynację i przebieg procesu reintegracji rodziny. W obliczu nowych wyzwań edukacyjnych koniecznością wydaje się także podjęcie niezbędnych starań w kierunku rozwoju wiedzy, umiejętności i kompetencji nie tylko pracowników socjalnych, ale również studentów pedagogiki i kierunków nauczycielskich, którzy winni zostać przygotowani do podejmowania niezbędnych działań w kierunku pracy z rodziną biologiczną oraz dzieckiem umieszczonym w pieczy zastępczej. W przypadkach bowiem, gdzie nie jest możliwy powrót dziecka do domu rodzinnego, ich zadaniem jest nieustanne wzmacnianie więzi rodziców z dzieckiem. Rola opiekuna-wychowawcy polega na odbudowaniu, a raczej zbudowaniu autorytetu rodziców. Zadania te wymagają natomiast odpowiedniego przygotowania.

Niniejszy artykuł jest więc jedynie swego rodzaju głosem w dyskusji nad podjętą problematyką, wskazującym na konieczność stałego namysłu pedagogicznego oraz poszukiwania optymalizacji form pracy z rodzicami biologicznymi dzieci przebywających w pieczy zastępczej.

BIBLIOGRAFIA

- Błażejewska, K. (2014). Bariery i szanse rodzicielstwa zastępczego. Rodzina zastępcza receptą na kryzys? *Pogranicze. Studia Społeczne*, t. XXIV, 167-179.
- Colton, M. (2001). Tendencje w opiece zastępczej. W: Z. Stelmaszuk (red.), *Zmiany w systemie opieki nad dziećmi i młodzieżą – perspektywa europejska*. Katowice: Wydawnictwo Naukowe Śląsk.
- Kaczmarek, M. (2011). *Pomoc i interwencja w rodzinie, czyli co każdy pracujący z dzieckiem i rodziną wiedzieć powinien*. Warszawa: Mazowieckie Centrum Polityki Społecznej.
- NIK o działaniach powiatów na rzecz tworzenia i wsparcia rodzin zastępczych. Pozyskano z: <https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/nik-o-dzialaniach-powiatow-na-rzecz-tworzenia-i-nbsp-wsparcia-rodzin-zastepczych.html> (dostęp: 12.03.2019).
- Pietruszka, L. (2016). The principle of subsidiarity in social work with the family – pedagogical implications. W: L. Pietruszka (red.), *Opieka – wychowanie – wsparcie. Współczesne wyzwania dla teorii i praktyki pedagogicznej*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Rodzinną pieczę zastępczą w 2017 roku. Pozyskano z: <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/dzieci-i-rodzina/dzieci/rodzinnna-pieczna-zastepcza-w-2017-roku,1,2.html> (dostęp: 12.03.2019).
- Stasiak, S. (red.). (2007). *Rodzinnne formy opieki zastępczej. Poradnik prawny*. Warszawa: Wydawnictwo Stowarzyszenie Interwencji Prawnej.
- Stelmaszuk, Z. (1998). Szanse reintegracji rodziny w systemie opieki nad dzieckiem. W: M. Kolankiewicz (red.), *Zagrożone dzieciństwo. Rodzinne i instytucjonalne formy opieki*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Stierlin, H., Rucker-Emden, I., Wetzel, N. i Wirshing M. (1999). *Pierwszy wywiad z rodziną*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Trubiłowicz, E., Szczygielska, M., Skwarka-Buzala, A. i Langer-Fyda M. (2017). *Mapa pomocy rodzinie w kontekście umieszczenia dziecka w pieczy zastępczej*. Kraków: Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej.
- Wosik-Kawala, D. (2015). Dziecko wychowywane w rodzinie zastępczej. *Wychowanie w Rodzinie*, t. 11, 271-288.

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License <http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>